

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

КІЗІЛОВА КСЕНІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 316.472.47: 316.35.023.6

**СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: СТРУКТУРА, ДИНАМІКА ТА ДЖЕРЕЛА В
УКРАЇНІ**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України
Бакіров Віль Савбанович,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
в.о. завідувача кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Ручка Анатолій Олександрович,
Інститут соціології НАН України,
головний науковий співробітник відділу соціології культури і масової комунікації;

кандидат соціологічних наук, доцент
Сердюк Олексій Олександрович,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
заступник завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності, підполковник поліції.

Захист відбудеться «28» вересня 2021 р. о 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.15 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, ауд. 2-01.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «27» серпня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ірина ШЕРЕМЕТ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Останні кілька десятиліть соціальний капітал як теоретичний концепт та як об'єкт емпіричного дослідження посідає одне з центральних місць у соціологічній науці, а концепція соціального капіталу за кількістю референцій та інтерпретацій свого базового елементу є однією з найпопулярніших в соціологічних дискусіях. Постійно зростаючий інтерес до соціального капіталу зумовлений великим потенціалом цього поняття у поясненні багатьох явищ та процесів суспільного життя, таких, як економічна продуктивність та розвиток національної економіки, ефективна взаємодія суб'єктів політичної системи, зниження рівня злочинності, поліпшення стану фізичного та ментального здоров'я членів суспільства, якість системи освіти, дієвість місцевого самоврядування тощо. Важливо зазначити, що позитивний вплив соціального капіталу на національний розвиток доведено переважно на прикладі країн, які є зразками успішного розвитку ринкової економіки та демократії. Перехідним суспільствам Східної Європи, на думку Ф. Фукуяма, Р. Патнема та інших відомих вчених, бракує повноцінного соціального капіталу. Пострадянські суспільства характеризуються великим обсягом єдиного соціального капіталу (сімейний соціальний капітал, неформальні мережі), у той час як його горизонтально-інтегруюча (узагальнена довіра, організаційне членство, суспільно-орієнтовані норми поведінки) та вертикально-інтегруюча (інституційна довіра, громадська активність) форми є менш представлені. Більшість дослідників соціального капіталу, визнаючи важливість єдиного капіталу, погоджуються, що саме його горизонтально-інтегруючі та вертикально-інтегруючі форми є продуктивнішими як ресурсу суспільного розвитку.

Незважаючи на високий ступінь розробленості концепції соціального капіталу в західній та вітчизняній соціології, подальші дослідження в цій галузі продовжують залишатися надзвичайно актуальними. Перш за все, наявність великої кількості визначень та типологій соціального капіталу актуалізує необхідність консолідації існуючих теоретико-методологічних напрацювань та розробки загального підходу, а також інтегрального визначення цього поняття. З іншого боку, багатомірність феномену соціального капіталу актуалізує розробку синтетичних підходів до його вимірювання, таких, що уможливають проведення комплексного оцінювання стану соціального капіталу суспільства у всій багатоманітності його форм. В умовах, коли сукупність уявлень про соціальний капітал набуває значення інтегральної концепції соціально-економічного розвитку суспільства актуальним стає визначення та ґрунтовне дослідження саме тих його форм, що є конгруентними із показниками суспільного розвитку. Актуальність цього завдання є значною для України, де непослідовність та виклики пострадянських соціально-економічних та політичних перетворень було поглиблено умовами військового конфлікту, а пізніше і пандемією коронавірусу. За цих умов соціальний капітал як суспільний ресурс, що сприяє співпраці та колективній дії, набуває значення невід'ємного елементу суспільної інтеграції, солідарності, а отже одного з факторів подолання кризового становища.

Ідея соціального капіталу сходить до концепцій, розроблених класиками економічної думки – А. Смітом, Д. Рикардо, К. Марксом, Л. фон Мізесом, а також до

соціологічних теорій, що розкривають структурну інтерпретацію природи соціальних відносин. Серед класиків соціологічної думки джерела теорії соціального капіталу можна знайти в працях А. де Токвілля, Е. Дюркгейма, М. Вебера, Г. Зіммеля. Розробка поняття «соціальний капітал» як самостійної та цілісної соціологічної концепції була започаткована у 1980-1990 рр. і базується на роботах трьох основних авторів П. Бурдьє, Д. Коулмана та Р. Патнема. Подальша розробка теорії соціального капіталу виконана у роботах А. Портеса, М. Фулі, Б. Едвардса, С. Нека, П. Кіфера, М. Вулкока, Р. Інглехарта, К. Велцела, М. Палдама та багатьох інших. Серед українських дослідників можна особливо відзначити роботи А. Бови, В. Буркинського, О. Голікова, А. Гриненка, О. Грішної, Е. Гугніна, Ю. Зайцева, Т. Заяць, Л. Ємельяненко, К. Козлова, О. Кіреєвої, А. Колота, А. Колодія, М. Лесечко, М. Чемерис, О. Убійволк, О. Демківа, Н. Степули, І. Комраницького, З. Галушки, І. Кочуми, І. Кравченко, Е. Лібанової, О. Оржель, Ю. Опалька, Г. Палія, І. Петрової, Ю. Полунєєва, Ю. Привалова, О. Рогожина, А. Ручки, Ю. Саєнко, М. Семикіної, Ю. Середи, О. Сердюка, А. Сіленко, В. Степаненко, В. Фесенко, В. Чепак, Н. Черниш та багатьох інших. Разом з тим подальший внесок є необхідним для розробки комплексного підходу до аналізу соціального капіталу, як на теоретико-методологічному, так і емпіричному рівнях, що дозволить оцінити потенціал соціального капіталу як ресурсу суспільного розвитку в умовах сучасного українського соціуму, з урахування особливостей динаміки та конвертації різних його форм.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах науково-дослідної теми кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна номер 01-10-19 «Адаптація соціально вразливих категорій студентської молоді в контексті медіатизації українського суспільства» (2019-2021 рр., № держреєстрації 0119U101762), в яких здобувачка брала участь у якості молодшого наукового співробітника.

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є ідентифікація та концептуалізація чинників та механізмів формування та конвертації соціального капіталу в українському суспільстві з урахуванням характерних особливостей його структури, динаміки та джерел.

Досягнення мети передбачає вирішення наступних дослідницьких *завдань*:

- визначити теоретико-методологічні засади соціологічного аналізу феномену соціального капіталу як суспільного блага;
- проаналізувати евристичні можливості найбільш поширених підходів до типологізації форм та видів соціального капіталу;
- концептуалізувати проблеми виміру різних форм соціального капіталу;
- проаналізувати основні джерела та особливості формування різних форм соціального капіталу;
- експлікувати місце та роль держави та громадянського суспільства серед інших джерел соціального капіталу;
- виявити основні принципи конвертації різних форм соціального капіталу;

– охарактеризувати стан, структуру та основні тенденції динаміки соціального капіталу в українському суспільстві;

– провести порівняльний аналіз тенденцій розвитку соціального капіталу у посткомуністичних суспільствах на прикладі України, Польщі та Румунії.

Об'єкт та предмет дослідження. *Об'єкт* дисертаційного дослідження — соціальний капітал в українському суспільстві. *Предмет* дослідження — структура, динаміка та джерела соціального капіталу, чинники та механізми формування та взаємодії різних його форм.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети та реалізація завдань дослідження забезпечувалися шляхом використання як *загальнонаукових*, так і *спеціальних методів*: аналізу та синтезу (для узагальнення теоретико-методологічних підходів до соціологічного вивчення феномену соціального капіталу, його структури та джерел), історичного аналізу (для дослідження генези наукового дискурсу соціального капіталу), компаративного аналізу (для виявлення схожості та відмінностей форм та тенденцій соціального капіталу в Україні, Польщі та Румунії), системного аналізу (для виявлення механізмів взаємодії різних форм соціального капіталу), типологізації (для диференціації форм соціального капіталу), моделювання (для конструювання концептуальної моделі соціального капіталу як ресурсу суспільного розвитку в Україні на базі регресійних моделей).

Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження виступає суспільно-громадянська концепція соціального капіталу Р. Патнема, яку застосовано для обґрунтування загального підходу до визначення соціального капіталу як сукупності соціальних ресурсів, що ефектом свого використання має збільшення суспільного блага. Завдяки соціальному капіталу у суспільстві затверджуються зразки суспільно-орієнтованої взаємодії, які підвищують ефективність міжособистісних обмінів та функціонування соціальних інститутів. До теоретико-методологічної бази роботи також увійшли напрацювання Д. Коулмана, зокрема визначення соціального капіталу як багатомірного явища, чия концептуальна цілісність розкривається через спільну функцію різних елементів, а саме сприяння соціальній взаємодії. Культурологічний підхід Р. Інглехарта до визначення соціального капіталу як «культури довіри» став важливим для вивчення зв'язків між узагальненою довірою як основною формою соціального капіталу на суспільному рівні та різними типами цінностей (матеріалістичних, постматеріалістичних, цінностей емансипації тощо). Підхід М. Вулкока з розрізнення єдального, горизонтально-інтегруючого та вертикально-інтегруючого типів соціального капіталу, а також виділення структурних, реляційних та когнітивних елементів соціального капіталу Д. Нахапіет та С. Гошал стали джерелами формування комплексної матриці показників соціального капіталу як суспільного блага.

Для збору первинної соціологічної інформації використано метод індивідуального інтерв'ю у техніці «face-to-face», для аналізу соціологічної кількісної інформації — статистичні методи, зокрема дисперсійний аналіз; індексний метод; кореляційний аналіз; регресійний аналіз; факторний аналіз.

Емпіричну базу дослідження складають дані опитування «Світові цінності» (World Values Survey) за 1995-2020 рр. Репрезентативні національні дослідження в

більш ніж 120 країнах, що охоплюють майже 95 відсотків населення світу, показують, як змінюються переконання, цінності, норми людей і як це впливає на соціально-політичний розвиток суспільств. Україна бере участь у проєкті з 1996 року; у 2020 році було проведено п'яту хвилю дослідження в Україні. Обсяги вибіркової сукупності становлять у 1996 р. N=2811; у 2000 р. N=1207; у 2008 р. N=2507; у 2011 р. N=1500; у 2020 р. N=1289. Опитування використовують метод випадкової ймовірнісної вибірки дорослого населення країни, а отже дані є репрезентативними для усього населення країни.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розв'язанні важливого наукового завдання в галузі соціології, а саме в концептуалізації процесу формування та конвертації різних форм соціального капіталу в українському суспільстві, а саме:

Вперше:

- запропоновано інтегральне авторське визначення поняття «*соціальний капітал*» як сукупності соціальних ресурсів, що визначаються кількісними та якісними характеристиками системи взаємодії, що є укорінені у певній історично-культурній, ціннісній та соціально-політичній системі та ефектом свого застосування мають підвищення ефективності взаємодії. Інтегральне визначення об'єднує такі характерні риси соціального капіталу, як ресурсна сутність, функція, когнітивна та структурна укоріненість;

- розроблено концептуальну схему реалізації та відтворення соціального капіталу суспільства, що підкреслює взаємодію та взаємозалежність чотирьох його структурних доменів: *соціальної структури* (соціальні групи, соціальні інститути, соціальні мережі, організації); *когнітивно-реляційних характеристик взаємодії* (довіра, очікування, норми, зобов'язання, санкції, ідентичності); *індивідуальних характеристик*, що впливають на взаємодію (генетика та психологія, людський капітал, мотивація, ризики та витрати); *факторів культурно-історичного та політико-економічного середовища* (політична система та режим, економічна система, ресурси та технології, культура та цінності, історичний досвід, глобалізація та міжнародне середовище);

- розроблено теоретично обґрунтовану *матрицю джерел та функцій соціального капіталу*, що включає такі його основні форми: єднальний; горизонтально-інтегруючий «неформальний» капітал; горизонтально-інтегруючий «формальний» капітал; вертикально-інтегруючий капітал. За основними функціями проведено розмежування між індивідуально-орієнтованими та суспільно-орієнтованими формами соціального капіталу;

- розроблено та випробувано *комплексну теоретично обґрунтовану матрицю показників соціального капіталу* шляхом операціоналізації через низку з 40 емпіричних індикаторів трьох форм (єднального, горизонтально-інтегруючого та вертикально-інтегруючого) та трьох аспектів (структурного, когнітивного та реляційного) соціального капіталу.

Удосконалено:

- концептуалізацію потенціалу *основних джерел соціального капіталу* в українському суспільстві, а саме: шляхом аналізу даних масових та експертних соціологічних опитувань, а також статистичних даних експліковано характерні риси,

що обумовлюють стимулюючий або стримуючий вплив на розвиток соціального капіталу в Україні інститутів громадянського суспільства (з огляду на їхню здатність сприяти виникненню довіри та розвитку норм та практик кооперації заради загальної мети), держави (з огляду на її потенціал створити умови, які є конгруентними із зростанням рівня довіри, прийняття норм та суспільних правил взаємодії), сім'ї та системи освіти (шляхом оцінки їхньої ролі для передачі норм, цінностей, переконань, установок та поведінкових практик, що орієнтовані на співпрацю);

– *теоретичну та емпіричну інтерпретацію* концепту «соціальний капітал» шляхом аналізу особливостей факторної зумовленості та конвертації різних його форм із використанням методів регресійного та кореляційного аналізу, а саме: емпірично доведено взаємопідсилюючий вплив форм партикулярної, узагальненої та інституційної довіри, а також суспільно-орієнтованих форм горизонтального та вертикального соціального капіталу, як узагальнена довіра, толерантність, організаційне членство та громадська участь. Емпірично доведено, що розвиток поширення постматеріалістичних та цінностей емансипації є конгруентним із збільшенням обсягів суспільно-орієнтованих форм соціального капіталу.

Дістало подальший розвиток:

– аналіз особливостей *факторної зумовленості динаміки соціального капіталу* посткомуністичних країн через проведення компаративного аналізу структури та динаміки соціального капіталу в Україні, Польщі та Румунії за період 1995-2020 рр., а саме: емпірично доведено, що визначальну роль у відмінності рівнів суспільно-орієнтованих форм капіталу, зокрема узагальненої та інституційної довіри, толерантності, громадської активності та організаційного членства відіграє успішність та завершеність демократичних перетворень політичної системи та становлення ринкової економіки;

– характеристика специфіки *динаміки обсягів різних форм соціального капіталу* у період 1995-2020 рр., що надало змогу виявити новітні тенденції, а саме: зростання рівнів узагальненої довіри, організаційного членства як показників горизонтально-інтегруючого капіталу; громадської участі та національної ідентичності як показників вертикально-інтегруючого капіталу; зниження показників інституційної довіри, а також конституювати каузальний зв'язок динаміки розвитку соціального капіталу із екстраординарними етапами суспільно-політичного розвитку України, як Помаранчева революція, Революція гідності, війна на Сході України та анексія Криму.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у розширенні теорії соціального капіталу шляхом проведення комплексного соціологічного аналізу та розробки теоретико-методологічного підходу із урахуванням сутності соціального капіталу суспільства як багатомірного та багато-компонентного феномену, що може бути застосовано у подальших його дослідженнях, у розвитку категоріального апарату таких галузей наукового знання, як політична соціологія, економічна соціологія та соціологія довіри, зокрема в інтерпретації та уточненні змісту понять «узагальнена довіра», «інституціональна довіра», «соціальні норми», «громадська участь», «політична участь» тощо. Теоретичні положення та висновки, запропоновані

в дисертаційному дослідженні, доповнюють наявні теорії та знання про соціальний капітал та способи і методології його теоретичного та емпіричного дослідження.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання їх для подальшого дослідження державних інститутів та громадських організацій як капіталогенеруючих структур, зокрема для подальшого вивчення механізмів формування соціального капіталу на рівні суспільства. Основні положення та висновки дослідження можуть бути застосованими органами державної влади при визначенні напрямів та способів реалізації державної соціальної політики та політик у галузі освіти, спрямованих на розвиток та поширення норм взаємності, толерантності та довіри. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення професійної підготовки фахових соціологів, зокрема для змістовного збагачення викладання навчальних дисциплін «Сучасні соціологічні теорії», «Соціальна робота в громаді», «Політична соціологія», «Методи багатомірного аналізу даних» тощо, а також курсів «Демократія: від теорії до практики» та «Методи аналізу та комп'ютерної обробки соціологічної інформації» соціологічного факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна. Отримані результати буде використано для уточнення та розширення системи емпіричних показників, що використовуватимуться у наступній восьмій хвилі (2023-2025) міжнародного дослідження «Світові цінності».

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи викладено у 14 публікаціях, 2 з яких є опублікованими у фахових виданнях України з соціологічних наук, 3 – у періодичних наукових виданнях України, 6 – у закордонних періодичних наукових виданнях, 3 – глави у закордонних колективних монографіях (у т. ч. з них 1, що входить до наукометричної бази даних Scopus) (загальний обсяг 20,1 д.а.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою автора. Її основні висновки та положення наукової новизни є результатом самостійно проведеного дослідження. Результати дослідження відображені в публікаціях здобувача, які є його особистим доробком. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в узагальненому вигляді використано лише ті фрагменти, які безпосередньо належать авторці дисертації.

Зокрема, у роботі «Якість життя в сучасній Україні: основні зміни в пострадянські часи» (співавтори Бакіров В.С., Кізілов О.І., Кузіна І.І.) здобувачем Кізіловою К.О. розглянуто роль довіри та соціального капіталу як факторів якості життя та добробуту; у роботі «Довіра до соціально-політичних інститутів: основні чинники формування та тенденції змін» (співавтори Кізілов О.І., Кузіна І.І.) здобувачем Кізіловою К.О. проведено аналіз предикторів політичної довіри як форми вертикального соціального капіталу; в роботі «Support for political system in New Independent States» (співавтор Haerpfer С.) здобувачем Кізіловою К.О. запропоновано концептуалізацію ролі вертикального соціального капіталу як фактору сталого політичного розвитку; у роботі «Population happiness, life satisfaction and well-being in transitional societies» (співавтори Haerpfer С., Kizilov А.) здобувачем Кізіловою К.О. розглянуто вплив толерантності та довіри на формування почуття щастя та задоволеності життям; в роботі «Support for Political System in Post-communist Europe and Post-Soviet Eurasia» (співавтор Haerpfer С.) здобувачем Кізіловою К.О.

проаналізовано значення компонентів вертикального соціального капіталу, зокрема почуття національної гордості та інституційної довіри, для сталого розвитку демократичної політичної системи; у роботі «Political Involvement of Citizens in Belarus and Ukraine: A Comparison with Russia, Moldova and Caucasus» (співавтор Наєрпфер С.) здобувачем Кізіловою К.О. проведено компаративний аналіз вертикального соціального капіталу у пострадянських країнах; у роботі «Соціальний капітал як фактор соціально-економічного та політичного розвитку пострадянських країн Євразії» (співавтор Херпфер К.) здобувачем Кізіловою К.О. охарактеризовано стан та динаміку обсягів різних форм соціального капіталу у пострадянських суспільствах, у порівнянні із іншими регіонами світу, а також визначено роль елементів соціального капіталу як факторів національного розвитку; у роботі «Social capital as the factor of societal transformations in post-communist societies» (співавтор Наєрпфер С.) здобувачем Кізіловою К.О. проведено аналіз впливу соціального капіталу на демократичний перехід в країнах пострадянської Євразії; у роботі «Patterns of conventional and unconventional political participation in global comparison» (співавтор Наєрпфер С.) здобувачем Кізіловою К.О. ідентифіковано крос-національні та регіональні характерні риси та відмінностей у показниках громадської участі як однієї з форм соціального капіталу; у роботі «Democratization in Post-Communist Central and Eastern Europe» (співавтор Наєрпфер С.) здобувачем Кізіловою К.О. проведено історичний аналіз впливу соціально-політичних перетворень у країнах Східної Європи на формування соціального капіталу; у роботі «Democratization in Post-Soviet Eurasia» (співавтор Наєрпфер С.) здобувачем Кізіловою К.О. проведено історичний аналіз подій пострадянського демократичного переходу та його впливу на динаміку різних типів соціального капіталу; у роботі «Values and Transformation in Central Asia» (співавтор Наєрпфер С.) здобувачем Кізіловою К.О. проведено аналіз патерналістських цінностей як перешкоди на шляху формування соціального капіталу.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації оприлюднено на наукових конференціях, серед яких конгреси Міжнародної Політологічної Асоціації (Монреаль, Канада 2014; Познань, Польща 2016; Брісбен, Австралія 2018), Міжнародної Соціологічної Асоціації (Торонто, Канада 2018), Міжнародної Асоціації Дослідження Громадської Думки (Марракеш, Мороко 2018; Торонто, Канада 2019; Саламанка, Іспанія 2020); конференція Асоціації політичних наук на Середньому Заході (Чикаго, США 2016); міжнародна конференція «Політична та соціальна довіра: громадяни та контекст» (Тампере, Фінляндія 2017); конференція «Соціальний вплив та соціальні науки: теорія та практика в епоху пропаганди, фальшивих новин та маніпуляції ЗМІ» (Бухарест, Румунія 2019), веб-семінар «Що ми насправді знаємо про довіру?» (онлайн захід ПРООН, 2020).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 224 сторінки (10,7 д.а.), з яких основного тексту – 185 сторінок (9 д.а.). Робота містить 13 рисунків і 15 таблиць. Список використаних джерел складає 249 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, визначено наукову новизну отриманих результатів та їхнє теоретичне й практичне значення, а також подано дані про апробацію результатів дисертації на конференціях і у публікаціях.

У **першому розділі «Соціальний капітал як об'єкт соціологічного аналізу»** проаналізовано основні теоретико-методологічні підходи до вивчення соціального капіталу в соціології, і шляхом їхньої систематизації виокремлено ті методологічні положення, які застосовано для розбудови авторської концептуальної моделі дослідження соціального капіталу з перспективи суспільного блага.

У **підрозділі 1.1 «Теоретичні підходи до визначення феномену соціального капіталу»** здійснено аналіз та концептуалізацію теоретичних підходів до вивчення сутності соціального капіталу в соціогуманітарному знанні. Розкривається зміст трьох основних концепцій, що у 1980-1990 рр. започаткували сучасну теорію соціального капіталу, а також традицію його вивчення на трьох рівнях. З позиції індивідуального блага П. Бурдьє визначає соціальний капітал як сукупність ресурсів, пов'язаних із володінням мережею або членством у групі. Дж. Коулмен розглядає соціальний капітал з позиції громади у якості групового блага, де соціальний капітал складає ряд аспектів соціальної структури, інформаційних каналів, зобов'язань та очікувань, наборів правил та систем санкцій, що полегшують або гальмують дії суб'єктів. Р. Патнем визначає соціальний капітал як характеристику соціальної організації, зокрема соціальних зв'язків, норм, довіри, які можуть удосконалити ефективність суспільства шляхом покращення колективної дії. Подальший розвиток концепції соціального капіталу отримав у роботах А. Портеса (ціннісні орієнтації, соціальна взаємодія, обмежена солідарність та змушена довіра як джерела соціального капіталу), Ф. Фукуями (норми взаємності, які сприяють співпраці, та довіра як очікування постійної чесної, орієнтованої на сумісно поділювані цінності поведінки з боку інших членів цієї спільноти), Н. Ліна (соціальний капітал як інвестиції та використання ресурсів, вбудованих у соціальних відносинах, для очікуваної віддачі), М. Вулкока (соціальний капітал відноситься до норм та мереж, що сприяють колективним діям), Р. Інглехарта (культура довіри та толерантності, в якій виникають розгалужені мережі добровільних об'єднань) та багатьох інших.

В результаті аналізу сучасного теоретичного дискурсу соціального капіталу розроблено авторське визначення поняття *«соціальний капітал»* як сукупності соціальних ресурсів, що визначаються кількісними (розмір, частота взаємодії) та якісними (радіус довіри, характер норм взаємності) характеристиками системи взаємодії, що є укорінені у певній історично-культурній, ціннісній та соціально-політичній системі та ефектом свого застосування мають підвищення ефективності цієї взаємодії. Запропоноване визначення підкреслює низку характерних рис соціального капіталу: сутність соціального капіталу як ресурсу, з якого виробляється вигода або певна користь; його укоріненість у певній когнітивній, історично-культурній та соціально-політичній системі; соціальна взаємодія як

структурна рамка; індивідуальне, колективне або суспільне благо як результат використання соціального капіталу в залежності від типу взаємодії.

У підрозділі 1.2 “*Структура та функції соціального капіталу: типологічний аналіз*” здійснено аналіз основних класифікацій в теорії соціального капіталу стосовно його рівнів, форм, властивостей та функцій. Визначено такі його принципові характеристики, як продуктивність, накопичуваність, здатність до конвертації, соціальна природа виникнення, історична та культурна зумовленість, структурна та контекстна укоріненість, загальний або партикулярний характер, необхідність відтворення форм соціальної взаємодії як процесів використання та водночас регенерації соціального капіталу.

Соціальний капітал може бути представлений трьома основними формами: *єднальний; горизонтально-інтегруючий; вертикально-інтегруючий*. Іншою широко вживаною моделлю, що сприяє кращому розумінню соціального капіталу як багатомірного феномену є розрізнення між *структурним* (характеристики мережі або соціальної структури, щільність та кількість зав’язків, ієрархія, позиції та ролі в мережі, правила), *когнітивним* (спільна мова, наративи, спільна культура, парадигми, спільні цінності, установки, переконання) та *реляційним* (довіра, надійність, норми, санкції, зобов’язання, очікування, ідентичності та ідентифікації) аспектами соціального капіталу.

Ідентифікація та концептуалізація чинників та механізмів формування та конвертації соціального капіталу в українському суспільстві як мета дослідження обумовили використання підходу до вивчення соціального капіталу з перспективи *суспільного блага*. З цієї методологічної позиції соціальний капітал являє собою *ресурс суспільства*. Суспільство як комплексна система взаємодій підтримує відтворення (або зникнення) соціальних норм, сприяє зростанню або зниженню довіри, що у свою чергу визначає кількість соціальних ресурсів, доступних даному суспільству для підвищення ефективності колективної дії, яка на рівні суспільства знаходить свій вираз у таких явищах, як розвиток політичної системи, становлення демократії, економічний зріст, покращення рівня добробуту населення тощо.

Розроблено *концептуальну схему* системи реалізації та відтворення соціального капіталу суспільства, що підкреслює взаємодію та взаємозалежність чотирьох його структурних доменів: соціальної структури; когнітивно-реляційних характеристик взаємодії; індивідуальних характеристик, що впливають на взаємодію; факторів культурно-історичного та політико-економічного середовища.

Підкреслюється важливість балансу різних форм соціального капіталу з огляду на особливості суспільного розвитку. В залежності від співвідношення обсягів єднального та горизонтально-інтегруючого капіталів, проводиться розрізнення між такими типовими рисами суспільного розвитку як «*аномальний індивідуалізм*», «*аномальний фамілізм*», «*аномія*» та «*соціальна можливість*». В залежності від співвідношення обсягів горизонтально- та вертикально-інтегруючого капіталів, пропонується розрізняти між такими векторами суспільного розвитку, як «*анархія*», «*диктатура*», «*слабка держава*» та «*держава, що розвивається*».

У підрозділі 1.3 “*Методологічні підходи до аналізу соціального капіталу*” здійснено аналітичний огляд методологічних підходів до вимірювання соціального

капіталу. Підкреслюється, що показники соціального капіталу повинні бути всеосяжними у відбитті своїх ключових компонентів та збалансованими з погляду суб'єктивно-оцінних елементів і поведінкових аспектів. У межах досліджень, що визначають соціальний капітал з позиції групового або колективного блага, особливої актуальності набуває вивчення характеристик групової взаємодії (норм, цінностей, довіри), які сприяють колективним діям та досягненню цілей групи.

У другому розділі «Дослідження соціального капіталу в Україні» проаналізовано основні теоретико-методологічні підходи до вивчення соціального капіталу, розроблені українськими дослідниками; надається огляд стану, структури та динаміки соціального капіталу в Україні; визначається потенціал громадянського суспільства, політичної системи, інституту сім'ї та системи освіти як джерел соціального капіталу в Україні.

У підрозділі 2.1 «Специфіка досліджень соціального капіталу в Україні» проаналізовано підходи до вивчення соціального капіталу, його динаміки, компонентів та впливу на різні сфери суспільного життя, що були розроблені українськими вченими та дослідниками з інших країн Європи та світу, які вивчали соціальний капітал в Україні. Підкреслюється, що предметом вивчення українських вчених стали зміст концепції та теоретико-методологічні підходи до визначення елементів соціального капіталу, їхня типологія та пов'язані аспекти; особливості формування соціального капіталу у кризовому суспільстві та такому, що трансформується; державно-управлінські аспекти механізмів формування соціального капіталу; форми та канали впливу соціального капіталу на національний розвиток та формування суспільного блага; нарощення та використання соціального капіталу у різних сферах громадського життя.

У підрозділі 2.2 «Джерела та форми соціального капіталу в Україні» представлено комплексний аналіз джерел соціального капіталу в Україні, а також проведене розмежування типових форм соціального капіталу з огляду на їхню спроможність виступати ресурсом суспільного блага. Розглянуто потенціал громадянського суспільства, політичної системи, інституту сім'ї та системи освіти як джерел соціального капіталу. Громадянські організації та вільні асоціації виступають агентами соціалізації, що сприяють вивченню практик кооперації та співробітництва заради загальної мети, виникненню та поширенню узагальненої довіри. Держава відіграє фундаментальну роль у формуванні соціального капіталу через інститути правопорядку, економічну систему, трудові відносини та систему соціальної підтримки. Ефективність, прозорість, підзвітність діяльності політичних інститутів сприяють створенню умов, які є конгруентними для розвитку соціального капіталу, зростання рівня довіри. Сім'я виступає джерелом соціального капіталу як агент соціалізації, який допомагає засвоїти цінності, переконання, практики поведінки, що орієнтовані на співпрацю. Система освіти поширює знання, основну складову людського капіталу, та культивує соціальні норми, що становлять ядро соціального капіталу.

На основі аналізу форм та джерел соціального капіталу, розроблено теоретично-обґрунтовану матрицю джерел та функцій соціального капіталу за його основними формами, включаючи єднальний («сильні зв'язки», функцією яких є

матеріальна та соціальна підтримка, індивідуальне ціледосягання, а основними джерелами виступають близьке коло спілкування та гомогенні соціальні групи); *горизонтально-інтегруючий «неформальний» капітал* («слабкі зв'язки», функцією яких є індивідуальне особистісне, професійне та інше ціледосягання, а основним джерелом виступають неформалізовані стосунки поза близьким колом спілкування); *горизонтально-інтегруючий «формальний» капітал* (функцією якого є соціальна інтеграція, солідарність, співпраця, а джерелами виступають організації громадянського суспільства, система освіти, соціальна політика держави, історія та культура тощо); *вертикально-інтегруючий капітал* (функцією якого є інтеграція населення у політичну націю, а джерелами виступають громадянське суспільство, соціально-політичні та протестні рухи, система освіти, політична система, ідеологія, правова система держави тощо).

На основі аналізу форм соціального капіталу проведене розмежування між *індивідуально-орієнтованими та суспільно-орієнтованими формами*, що відрізняються за такими характеристиками: мета (індивідуальне/ групове ціледосягання або суспільний розвиток); характер (партикулярний або загальний); доступ (обмежений або загальний); відтворення (безпосереднє або опосередковане). Доведено, що співвідношення між індивідуально-орієнтованими формами (єднального та «неформального») та суспільно-орієнтованими формами (горизонтально-інтегруючого та вертикально-інтегруючого капіталів) визначає потенціал соціального капіталу як фактору національного розвитку.

У третьому розділі «Динаміка та фактори соціального капіталу в Україні» на основі масиву міжнародного опитування «Світові цінності» за 1995-2020 рр. проаналізовано показники стану та динаміки структурних компонентів соціального капіталу в Україні у порівнянні із Польщею та Румунією, а також фактори, що впливають на формування та обсяг соціального капіталу.

У підрозділі 3.1 «Показники та фактори соціального капіталу в Україні» розроблено *теоретично-обґрунтовану матрицю показників соціального капіталу* для емпіричного вимірювання єднального, горизонтально-інтегруючого та вертикального-інтегруючого форм капіталів на основі розрізнення структурного, когнітивного та реляційного аспектів шляхом операціоналізації через низку емпіричних індикаторів, включаючи показники важливості сім'ї та друзів; довіри до сім'ї, друзів, сусідів, незнайомців, представників інших релігій та рас; узагальненої довіри; расової та етнічної толерантності; сприйняття соціальних норм; членства в громадських організаціях та асоціаціях; участі у політичних діях; національної ідентичності; довіри до соціальних та політичних інститутів. Підкреслюється, що комплексний підхід до вимірювання соціального капіталу із урахуванням показників усіх його форм є найбільш правомірним та продуктивним для всебічної оцінки впливу цього феномену на національний розвиток.

У підрозділі 3.2 «Структура та динаміка соціального капіталу в Україні» на основі масиву опитування «Світові цінності» за 1995-2020 рр. досліджено показники стану та динаміки структурних компонентів соціального капіталу в Україні, охарактеризовано особливості їхньої взаємодії, а також визначено фактори, що впливають на формування та обсяг соціального капіталу. Емпірично доведено

наявність позитивної динаміки в Україні обсягів узагальненої довіри, організаційного членства як показників горизонтально-інтегруючого капіталу; громадської участі та національної ідентичності як показників вертикально-інтегруючого капіталу. Зокрема, розвиток організаційного членства та усіх форм громадської участі має два періоди стрімкого зростання, що пов'язані із демократичними революціями 2004 р. та 2014 р. Негативну динаміку упродовж досліджуваного періоду було виявлено у відношенні до показників інституціональної довіри. Показники дотримання соціальних норм та толерантності характеризуються позитивною динамікою у період 1995-2011 рр. та негативною у період 2011-2020 рр., що підтверджує гіпотезу стосовно негативного впливу соціально-економічної кризи, зумовленої військовим конфліктом на Сході України, для розвитку соціального капіталу.

Проведення кластерного аналізу дозволило виявити два кластери: носіїв «*пасивного*» соціального капіталу, який виражається у готовності приймати існуючі суспільні норми, наявності засад культури толерантності; носіїв «*активного*» соціального капіталу, який відрізняється вищим рівнем актуалізації нормативно-ціннісних та мотиваційних ресурсів, що сприяють взаємодії та співпраці.

Проведено *компаративний аналіз* структури та динаміки соціального капіталу посткомуністичних країн шляхом порівняння показників соціального капіталу в Україні, Польщі та Румунії за період 1995-2020 рр. Доведено, що тенденції розвитку різних форм соціального капіталу у трьох країнах мають багато спільних рис, зумовлених загальним комуністичним історичним контекстом, що сприяв ерозії суспільно-орієнтованих форм соціального капіталу та їхній заміні індивідуально-орієнтованими формами. Емпірично доведено, що у сучасний період визначальну роль у відмінності рівнів суспільно-орієнтованих форм капіталу, зокрема узагальненої та інституційної довіри, толерантності, дотримання соціальних норм, громадської активності та організаційного членства, відіграє політико-економічне середовище, рівень економічних свобод, верховенство права, ефективно діючі уряд, парламент, судова система, низький рівень політичної корупції тощо.

У *підрозділі 3.3 «Особливості факторної зумовленості різних форм соціального капіталу в Україні»* розглянуто вплив індивідуальних факторів, як вік, сімейний стан, рівень освіти та доходів, тип населеного пункту, тип ціннісної системи тощо. Аналіз кореляцій між різними формами капіталу підтвердив можливість конвертації одних форм в інші. Доведено наявність позитивної кореляції між єднальним соціальним капіталом, горизонтально-інтегруючою та вертикально-інтегруючою довірою. Узагальнена та інституційна довіра також мають можливість підсилювати одна одну. Індекс єднального соціального капіталу також має позитивну кореляцію із індексами толерантності та дотримання соціальних норм, що підтверджує визначальну роль родини та близького оточення як факторів формування та передачі соціальних норм, зокрема прийняття «іншого». Водночас індивіди, що мають великий обсяг єднального, сімейного капіталу як потужне джерело підтримки, матеріальної та моральної, мають меншу потребу та меншу схильність до приєднання до мереж формальних організацій.

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено теоретичний та емпіричний аналіз концепції соціального капіталу, структури, динаміки та джерел соціального капіталу в українському суспільстві, а також механізмів формування та конвертації різних його форм. В роботі визначено теоретико-методологічні засади соціологічного аналізу феномену соціального капіталу як суспільного блага та проаналізовано евристичні можливості головних підходів до типологізації соціального капіталу. Проведено концептуалізацію проблеми виміру різних форм соціального капіталу, зокрема узагальненої та інституційної довіри, членства в громадських організаціях, політичної участі, дотримання соціальних норм тощо. Розроблено та випробувано теоретично-обґрунтовану матрицю показників соціального капіталу для емпіричного вимірювання єднального, горизонтально-інтегруючого та вертикального-інтегруючого форм капіталів на основі розрізнення структурного, когнітивного та реляційного аспектів шляхом операціоналізації через низку емпіричних індикаторів. Доведено, що комплексний підхід до вимірювання соціального капіталу із урахуванням показників усіх його форм та видів є найбільш правомірним та продуктивним для всебічної оцінки впливу цього феномену на національний розвиток.

Виконано аналіз основних джерел та механізмів розвитку соціального капіталу, а також на основі вторинних даних експертних опитувань (Freedom House, Varieties of Democracy та інших), масових опитувань «Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін» та статистичних даних експліковано місце та роль держави та громадянського суспільства серед інших джерел соціального капіталу в Українському суспільстві. Доведено, що усі зазначені джерела мають як стимулюючий, так і стримуючий вплив на розвиток соціального капіталу в Україні. Громадянські організації та добровольчі об'єднання сприяють вивченню практик кооперації, а також виникненню довіри. Водночас переважання цінностей матеріалізму (цінностей виживання) стає значною перешкодою на шляху зростання показників організаційного членства, а отже обмежує стимулюючу роль громадянського суспільства як джерела соціального капіталу. Демократична політична система та правова держава виступають «гарантами» надійності «іншого», що уможливорює узагальнену довіру. Разом з тим, низька ефективність політичних інститутів та відсутність прозорості правозастосування, непослідовність запровадження демократичних прав та свобод, політична корупція тощо створюють середовище підвищеної невизначеності, небезпеки та ризиків, а отже стають перешкодами на шляху розбудови соціального капіталу, зокрема узагальненої та інституціональної довіри.

Із використанням емпіричних даних дослідження «Світові цінності» за 1995-2020 рр. охарактеризовано стан та структуру, визначено основні тренди динаміки соціального капіталу в українському суспільстві. Емпірично доведено наявність певної позитивної динаміки, що свідчить про зростання в Україні обсягів та рівнів узагальненої довіри, організаційного членства як показників горизонтально-інтегруючого капіталу; громадської участі та національної ідентичності як

показників вертикально-інтегруючого капіталу. Негативну динаміку упродовж досліджуваного періоду було виявлено у відношенні до показників інституціональної довіри та толерантності.

Структура соціального капіталу українського суспільства представлена різними формами, при цьому можливим є виявлення двох кластерів. Серед першої, більшої за обсягом групи, вищими є значення показників переважно когнітивних форм соціального капіталу, як дотримання соціальних норм та толерантність. Перший кластер можна умовно охарактеризувати як носіїв «пасивного» соціального капіталу, який виражається у готовності приймати існуючі суспільні норми, наявності засад культури толерантності. Серед другої вищими за середні по країні є значення показників реляційних та структурних форм соціального капіталу, як узагальненої довіри, організаційного членства, громадської участі. Другий кластер можна охарактеризувати як носіїв «активного» соціального капіталу, який відрізняється вищим рівнем актуалізації нормативно-ціннісних та мотиваційних ресурсів, що сприяють взаємодії та співпраці.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кізілова К. Теоретичні підходи до вивчення феномену соціального капіталу. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць*. Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2009. С. 221-227.
2. Бакіров В.С., Кізілов О.І., Кізілова К.О., Кузіна І.І. Якість життя в сучасній Україні: основні зміни в пострадянські часи. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць*. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. Вип. 17. С. 91-105 (здобувачем Кізіловою К.О. розглянуто роль довіри та соціального капіталу як факторів якості життя та добробуту населення).
3. Кізілов О.І., Кізілова К. О., Кузіна І.І. Довіра до соціально-політичних інститутів: основні чинники формування та тенденції змін. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць*. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2012. Вип. 18. С. 218-226 (здобувачем Кізіловою К.О. проведено аналіз предикторів політичної довіри як форми вертикального соціального капіталу).
4. Haerpfer C., Kizilova K. Support for political system in New Independent States. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2014. № 1101. С. 118-125 (здобувачем Кізіловою К.О. запропоновано концептуалізацію ролі вертикального соціального капіталу як фактору сталого політичного розвитку).
5. Kizilova K., Haerpfer C., Kizilov A. Population happiness, life satisfaction and well-being in transitional societies. *Український соціологічний журнал*. 2015. № 1-2.

- С. 16-27 (здобувачем Кізіловою К.О. розглянуто вплив елементів соціального капіталу, зокрема толерантності та довіри, на формування почуття щастя та задоволеності життям).
6. Haerpfer C., Kizilova K. Support for Political System in Post-communist Europe and Post-Soviet Eurasia // Chapter 7 in *The Civic Culture Transformed* / Editorial Board: Russell J. Dalton, Christian Welzel - Cambridge University Press, 2014. ISBN 978-1-107-03926-1. Pp. 158-190 (Scopus) (здобувачем Кізіловою К.О. проаналізовано значення компонентів вертикального соціального капіталу, зокрема почуття національної гордості та інституційної довіри, для становлення та сталого розвитку демократичної політичної системи).
7. Херпфер К., Кізілова К. Соціальний капітал як фактор соціально-економічного та політичного розвитку пострадянських країн Євразії. *Науково-теоретичний журнал Sociologia*. Мінськ : Білоруський державний університет, 2016. № 1. С. 17-38. (рос.) ISSN 2071-0968. (здобувачем Кізіловою К.О. визначено теоретико-методологічну рамку дослідження, охарактеризовано стан та динаміку обсягів різних форм соціального капіталу у пострадянських суспільствах, у порівнянні із іншими регіонами світу, а також визначено ролі елементів соціального капіталу як факторів національного розвитку).
8. Kizilova K., Haerpfer C. Social capital as the factor of societal transformations in post-communist societies. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*, «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. ISSN 2310-5593. Vienna. 2016. № 7-8 (4). Pp. 22-26 (здобувачем Кізіловою К.О. проведено аналіз впливу соціального капіталу на демократичний перехід у країнах пострадянської Євразії).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

9. Кізілова К. Социальный капитал: методологические основания измерения и виды эмпирических исследований. *Социологические методы в современной исследовательской практике: Сборник статей, посвященный памяти первого декана факультета социологии НИУ ВШЭ А.О. Крыштановского* / отв. ред. и вступит. ст. О.А. Оберемко; НИУ ВШЭ; РОС; ИС РАН. Москва: НИУ ВШЭ, 2011. VIII, 557 с. 1 электрон. диск (CD-ROM). С. 101-105.
10. Haerpfer C., Kizilova K. Political Involvement of Citizens in Belarus and Ukraine: A Comparison with Russia, Moldova and Caucasus. *International Relations and Diplomacy*. ISSN 2328-2134. June 2014. Vol. 2, No. 6. P. 361-369 (здобувачем Кізіловою К.О. проведено компаративний аналіз вертикального соціального капіталу у пострадянських країнах).
11. Kizilova K., Haerpfer C. Patterns of conventional and unconventional political participation in global comparison // *European Journal of Law and Political Sciences*, «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna. 2016. ISSN 2310-5712. № 3. Pp.22-26 (здобувачем Кізіловою К.О. ідентифіковано крос-національні та регіональні характерні риси та відмінностей у показниках громадської участі як однієї з форм соціального капіталу).

12. Haerpfer C., Kizilova K. Democratization in Post-Communist Central and Eastern Europe // Chapter 21 in Democratization / Editorial Board: Christian Haerpfer, Ronald Inglehart, Christian Welzl, Patrick Bernhagen - Oxford University Press: Second Edition, 2018. ISBN 978-0-19-873228-0. Pp. 322-340 *(здобувачем Кізіловою К.О. проведено історичний аналізі впливу комуністичної системи на соціально-політичні перетворення у країнах Східної Європи, а також вплив цих перетворень на формування соціального капіталу)*.
13. Haerpfer C., Kizilova K. Democratization in Post-Soviet Eurasia // Chapter 22 in Democratization / Editorial Board: Christian Haerpfer, Ronald Inglehart, Christian Welzl, Patrick Bernhagen - Oxford University Press: Second Edition, 2018. ISBN 978-0-19-873228-0. Pp. 341-365 *(здобувачем Кізіловою К.О. проведено історичний аналізі подій пострадянського демократичного переходу та його впливу на динаміку різних компонентів соціального капіталу)*.
14. Haerpfer C., Kizilova K. Values and Transformation in Central Asia // In A.Mihr (Ed.), Transformation and Development in the OSCE Region. ISBN 978-3-030-42774-0. Springer Publisher, 2020. Vol 1. Pp.7-28. DOI: 10.1007/978-3-030-42775-7. *(здобувачем Кізіловою К.О. проведено аналіз патерналістських цінностей як перешкоди на шляху формування елементів соціального капіталу)*.

АНОТАЦІЯ

Кізілова К.О. Соціальний капітал: структура, динаміка та джерела в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

В дисертації проведено комплексне соціологічне дослідження феномену соціального капіталу, проаналізовано його потенціал як ресурсу суспільного розвитку в умовах сучасного українського суспільства. Визначено теоретико-методологічні засади соціологічного аналізу феномену соціального капіталу як суспільного блага. Проведено концептуалізацію проблеми виміру різних форм соціального капіталу, зокрема узагальненої та інституційної довіри, членства в громадських організаціях, політичної участі, дотримання соціальних норм тощо. Виконано аналіз основних джерел та механізмів розвитку соціального капіталу, а також на основі вторинних даних експертних опитувань (Freedom House, Varieties of Democracy та інших), масових опитувань «Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін» та статистичних даних експліковано місце та роль держави та громадянського суспільства серед інших джерел соціального капіталу в Українському суспільстві. Із використанням емпіричних даних дослідження «Світові цінності» охарактеризовано стан та структуру, визначено основні тренди динаміки соціального капіталу в українському суспільстві, а також виявлено головні принципи механізмів формування та конвертації різних форм соціального капіталу. Проведено порівняльний аналіз тенденцій розвитку соціального капіталу у

пострадянських та посткомуністичних суспільствах на прикладі України, Польщі та Румунії.

Ключові слова: соціальний капітал, суспільне благо, суспільно-орієнтовані форми соціального капіталу, громадянське суспільство, узагальнена довіра, інституційна довіра, соціальні норми, громадська участь.

ABSTRACT

Kizilova K. Social Capital: Structure, Dynamics, and Sources in Ukraine. - On the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Sociology, Speciality 22.00.04 - Special and Branch Sociologies. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

This dissertation presents a comprehensive sociological study of the phenomenon of social capital, its structure, dynamics, and sources in the modern Ukrainian society. Mechanism and factors of formation and conversion of various forms of social capital are analysed to conclude about the capacity of social capital in Ukraine to serve as a resource of national development. The essence of social capital is described as a productive resource that arises in the system of social relations and can act as a public good, increasing the effectiveness of cooperation at the societal level in the field of economy, governance, civil society. Based on the generalization of theoretical approaches to social capital, its distinguishing characteristics such as productivity, accumulation, ability to convert, social nature of origin, historical and cultural conditionality, structural and contextual roots, general or particular nature, social interaction system as the framework for its reproduction and implementation are outlined. A conceptual scheme of realization and reproduction of social capital of a society is developed that emphasizes interaction and interdependence of its four structural domains: social structure; cognitive-relational characteristics of interaction; individual characteristics that affect the interaction; factors of historical, cultural, political, and economic environment.

A comprehensive analysis of the potential of civil society, the political system, the institute of family, and the education system to act as sources of social capital has been conducted. It is proven that all sources have both stimulating and restraining influence on the development of social capital in Ukraine. Civic organizations and free associations act as agents of socialization that help to learn and spread the practices of cooperation and collaboration for a common goal, as well as facilitate the emergence and spread of generalized trust. The state plays a fundamental role in the formation of social capital through the system of political institutions, the rule of law, the economic system, labour relations and the system of social support. The effective operation of political institutions contributes to the creation of conditions that are congruent with the development of social capital, increasing the level of trust, adoption of social norms and rules of interaction in the society. Family acts as a source of social capital as an agent of socialization, which helps to learn and incorporate values, beliefs, practices of behaviour that are focused on cooperation. Education is another important source of social capital; learning process disseminates knowledge, the main component of human capital, and cultivates social norms and norms of reciprocity that constitute the core of social capital.

Based on the analysis of the forms and functions of social capital, a distinction is made between subject individually-oriented and socially-oriented forms which differ in their main characteristics: purpose (individual vs group goal achievement or social development); character (particular vs general); access (limited vs general); reproduction (direct vs indirect). It is proved that the ratio and relationship between individually-oriented forms of bonding and "informal" social capital and socially-oriented forms of bridging "formal" and vertical social capital largely determine the potential of social capital to serve as a factor of national development.

The thesis analyses the status and dynamics of structural components of social capital in Ukraine, in comparison with Poland and Romania based on the survey data from the World Values Survey for 1995-2020. A conclusion is made about the presence of some positive dynamics of social capital in the Ukrainian society, in particular such its forms as generalized trust, organizational membership, political participation and national identity. Negative dynamics during the study period was revealed in relation to indicators of institutional trust, tolerance and compliance with social norms. It has been empirically proven that the success and completion of the democratic transformations of the political system and the formation of a market economy that unfolds through indicators economic freedoms, the quality of functioning and efficiency of formal institutions, such as the rule of law, effective government, parliament, the judiciary, low levels of political corruption, play a major explanatory role in the discrepancies of the levels of socially oriented forms of capital, including generalized and institutional trust, tolerance, observance of social norms, social activity and organizational membership.

Keywords: social capital, public good, socially oriented forms of social capital, civil society, generalized trust, institutional trust, social norms, political participation.

Відповідальний за випуск
доктор соціологічних наук, професор
Бакіров Віль Савбанович

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0,9. Тир. 100 прим. Зам. 445-21
Підписано до друку 25.08.21. Папір офсетний.
Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19. Т. (057)758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.

СТИЛЬ ®
ИЗДАТ
ТИПОГРАФІЯ
www.stil-lzdat.com